गन्धर्व जातिमा कक्षा छाड्ने प्रवृत्ति

त्रिभूवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह

एम.एड द्धितीय बर्षको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन

विषय (५९८) को आशिंक आवश्यकता

पूरा गर्न तयार गरिएको

शोधपत्र

शोधार्थी

लालदास भट्टराई

त्रि.वि.दर्ता नं. : ६८५३-९०

परीक्षा रोल नं. : २१४००८३/२०६५

क्याम्पस रोल नं. : ३०२/०६३/०६४

सुकुना वहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ्ग

२०६८, आषाढ

कृतज्ञता

त्रिभूवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तरगत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह द्धितिय वर्षको अनिवार्य पत्रको रुपमा आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र **गन्धर्व जातिमा कक्षा छाड्ने प्रवृत्ति** अध्ययन क्षेत्रका दलित गन्धर्व वालवालिकाहरु कक्षा छोड्नका पछाडी सामाजिक परिपाटी, चेतनाको कमी, आर्थिक कारण, छात्रवृत्ति र निःशुल्क शिक्षा जस्ता समस्याहरु र तिनीहरुको समाधानसंग सम्वन्धित छ। प्रस्तुत शोधपत्र पाँच भागमा बाँडिएको छ। शोधपत्र अध्ययन क्षेत्रका प्र.अ., शिक्षक, वि.व्य.स. अध्यक्ष, पि.टि.ए अध्यक्ष, दलित नेता, स्रोतव्यक्ति, अभिभभावक, विद्यार्थीवाट प्राप्त तथ्याङ्क एवम् जानकारीको आधारमा तयार पारिएको हुनाले सम्वन्धित क्षेत्रमा यो शोधपत्र उपयोगी हुनेछ । यस विषयमा शोध गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङ्ग प्रति आभार प्रकट गर्दछु । आफ्नो विविध व्यस्तताको बाबजुत यो शोधपत्र तयार गर्न सल्लाह सुझाव तथा कुशल निर्देशन दिई अमूल्य सहयोग गर्नुहुने शिक्षक सहायक श्री भोजराज घिमिरे प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन गर्ने क्रममा सहयोग गर्नुहुने स्रोतव्यक्ति श्री भूमीप्रसाद राजवंशी र श्री पथरिया उच्च मा.वि.का प्राचार्य श्री तिलकसिंह पाण्डे तथा अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका प्र.अ., वि.व्य.स. र पि.टि.ए. अध्यक्षज्युहरु, दलित नेता, अभिभावक, शिक्षक र विद्यार्थीहरुलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा मलाई यो शोधपत्र तयार गर्न उपयुक्त वातावरण सृजना गर्न सहयोग गर्ने मेरा पूजनीय बुबा, आमा, श्रीमति मन्दिरा तथा अन्य मित्रहरु प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । भाषा सम्पादनमा सहयोग गर्नुहुने मित्र श्री इन्द्रबहादुर विष्ट साथै यस शोधपत्रलाई व्यस्तताका बीचवाट बढो मेहनतका साथ कम्प्युटर टाइप गर्न सहयोग गर्नुहुने श्री प्रदिप खनाललाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

लालदाश भट्टराई

पथरिया

शोधसार

गन्धर्व जातिमा कक्षा छाड्ने प्रवृत्ति शीर्षक राखेर गरिएको यस अध्ययनको उद्देश्य गन्धर्व विद्यार्थीहरुको भर्नाको स्थिति र सहभागिताको अध्ययन गर्ने रहेको छ ।

यस पथरिया स्रोतकेन्द्र अन्तरगतका सामूदायिक विद्यालयहरुमा गन्धर्व दलित छात्रछात्राहरुले बीचैमा पढाइ छोड्नुको कारण र समाधानका उपायहरुको खोजी गर्नुका साथै यीनिहरुको विद्यालय छोड्नेदर घटाउनको लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरु सिफारिस गर्नु रहेको छ । यस अध्ययनका लागि अध्ययन क्षेत्र छनोट गर्ने क्रममा झापा जिल्लाको दक्षिण पूर्वमा पर्ने पथरिया स्रोतकेन्द्र अन्तरगतका ३ वटा विद्यालयमा अध्ययनरत दलित गन्धर्व छात्रछात्राहरुलाई छनौट गरिएको थियो । यस अध्ययनका लागि प्राथमिक र द्धितिय स्रोतका तथ्याङ्कहरुलाई आधार बनएको छ । अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने सूचनाहरु संकलन गर्न अध्ययन क्षेत्रका वालवालिका, शिक्षक, अभिभावक, दलित नेताहरुलाई संभावनायुक्त नमुना छनौट विधिलाई अधार मानिएको छ भने पथरिया स्रोतकेन्द्रका विद्यालय, वि.व्य.स. र पि.टि.ए.का अध्यक्ष तथा पथिरया गा.वि.स.का दलितसंग सम्वन्धित कार्य गर्ने गैरसरकारी संस्थावाट उद्देश्यमूलक रुपमा प्रश्नावली, अन्तरवार्ता, सहभागितामूलक अवलोकन र छलफल विधिवाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

यस अध्ययनवाट गन्धर्व दलित वालवालिका विद्यालयमा सहभागिता सन्तोषजनक नरहेको, बढी उमेरका वालवालिकाको विद्यालयमा नियमितताको कमी रहेको, विद्यालय छोड्ने दर उच्च रहेको पाइयो । गन्धर्व वालवालिकाका अभिभावकको साक्षरताको अवस्था ज्यादै न्यून रहेको देखिन्छ । वालवालिकाहरु घरको काममा संलग्न हुनु परेको र शिक्षाप्रति वालवालिका एवम् अभिभावक उदासीन रहेको देखिन्छ । उक्त समस्याहरुका प्रमुख कारक तत्वहरुमा गरिवी, चेतनाको कमी, अशिक्षा र बेरोजगारी आदि रहेका छन् ।

उक्त समस्याहरुलाई समाधान गर्न गन्धर्व दलित समूदायमा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, उनीहरुसंग समान व्यवहार गर्ने, उनीहरुको सहभागिता वृद्धि गर्न छात्रवृत्ति तथा निःशुल्क शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, गन्धर्व दलित अभिभावकको लागि आय आर्जन र सीपमूलक तालिम संचालन गर्ने तथा प्रौढका लागि प्रौढशिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, वालकेन्द्र र शिशु स्याहार केन्द्र स्थापना गर्ने, उदार कक्षा उत्तिर्ण नीति अवलम्बन गर्ने,

अतिरिक्त समयमा शिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, सहयागी प्रकृतिका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने, जिल्ला शिक्षा कार्यालयले विशेष कार्यक्रम तर्जूमा गरि कार्यान्वयन गर्न र जातिय विभेदीकरण अन्त्य गर्ने आदि समाधानका उपायहरु सुझावको रुपमा यस शोधपत्रमा समावेश गरिएका छन् ।

विषय सूची

पृष्ठ संख्या

सिफारिस पत्र I

स्वीकृति पत्र II

कृतज्ञता III

शोधसार IV-V

तालिका सूची VI-VII

चित्र सूची VIII

संक्षिप्त शब्दावली IX

परिच्छद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी १

१.२ समस्याको कथन ७

१.३ अध्ययनको औचित्य ८

१.४ अध्ययनको उद्देश्यहरु १०

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु १०

१.६ अध्ययनको परीसिमा १०

परिच्छेद : दुई

सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ११

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १४

२.३ अध्ययनको शैक्षिक उपादेयता १६

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १७

३.२ तथ्याङ्क संकलन प्रकृया १७
३.३ अनुसन्धानका साधनहरु १९
३.४ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरु १९
३.५ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया २०

परिच्छेद चार

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१ प्रस्तुति र व्याख्या २१
४.१.१ अध्ययन क्षेत्रको कक्षा छाड्ने दलित विद्यार्थी विवरण २१
४.१.२ झापा जिल्ला र पथरिया गा.वि.स.को लिङ्गगत जनसंख्या २२
४.१.३ झापा जिल्ला पथरिया गा.वि.स.को लिङ्गगत दलित गन्धर्वको जनसंख्या २३
४.१.४ अध्ययन क्षेत्रको प्राथमिक तहको विद्यार्थी विवरण २४
४.१.५. दलित गन्धर्व विद्यार्थीहरुको विवरण २५
४.२ दलित गन्धर्व विद्यार्थीको बिचैमा कक्षा छाड्ने कारण २७
४.२.१ शिक्षक तथा प्र.अ. को धारणा २७
४.२.२ दलित गन्धर्व अभिभावकको धारणा २८
४.२.३ दलित गन्धर्व विद्यार्थीहरुको धारणा २९
४.२.४ वि.व्य.स. र पि.टि.ए.का अध्यक्षहरुको धारणा ३०
४.२.५ दलित गन्धर्व नेताहरुको धारणा ३१
४.२.६ गन्धर्व दलित विद्यार्थीहरुको कक्षा छाड्ने कारणको समष्टिगत विवरण ३३
४.२.७ कक्षा छाड्ने गन्धर्व दलित विद्यार्थीहरुको पढाई प्रति रुची ३५
४.२.८ पढाइ प्रति गन्धर्व विद्यार्थीहरुको रुची सम्वन्धी समष्टिगत विवरण ३७
४.३ गन्धर्व विद्यार्थीका अभिभावकहरुको शैक्षिक र आर्थिक अवस्था ३९
४.३.१ गन्धर्व दलित विद्यार्थीको बिचैमा कक्षा छाड्नुको लागि जिम्मेवार पक्ष ३९
४.३.२ कक्षा छाड्ने प्रवृतिका लागि जिम्मेवार पक्ष सम्वन्धी समष्टिगत विवरण ४१
४.३.३ कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकहरुको शैक्षिक अवस्था ४३
४.३.४ कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको मासिक आय आर्जनको अवस्था ४४
४.३.५ कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको मूख्य पेशा ४५

४.३.६ कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको स्थीर (अचल) सम्पति ४६
४.३.७ कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको खानपानको अवस्था ४७
४.३.८ गन्धर्व दलित विद्यार्थीहरु पुनः कक्षा प्रवेश गर्ने चाहना ४८
४.३.९ कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको शिक्षा सम्वन्धी धारणा ४९
४.४ दलित गन्धर्व विद्यार्थीको कक्षा छाड्ने दर घटाउने उपायहरु ५०
४.४.१ प्र.अ. तथा शिक्षकका अनुसार ५०
४.४.२ दलित गन्धर्व अभिभावकका अनुसार ५१
४.४.३ कक्षा छाड्ने दसलत गन्धर्व विद्यार्थीका अनुसार ५२
४.४.४ वि.व्य.स. र पि.टि.ए. अध्यक्षका अनुसार ५३
४.४.५ गन्धर्व दलित विद्यार्थीको कक्षा छाड्ने दर घटाउने उपायहरुको समष्टिगत विवरण ५४

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ती, निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ प्राप्ति ५७
५.२ निष्कर्ष ५९
५.३ सुझावहरु ६१
सन्दर्भ ग्रन्थसूची
अनुसुचिहरु

तालिका सूची

पृष्ठ संख्या

१	नमूना छनौटको आकार	१८
२	अध्ययन क्षेत्रको कक्षा छाड्ने गन्धर्व दलित विद्यार्थी विवरण	२१
३	झापा जिल्ला र पथरिया गा.वि.स.को लिङ्गगत जनसंख्या	२२
४	झापा जिल्ला पथरिया गा.वि.स.को लिङ्गगत दलित गन्धर्वको जनसंख्या	२३
५	अध्ययन क्षेत्रको प्राथमिक तहको विद्यार्थी विवरण	२४
६	गन्धर्व दलित विद्यार्थीहरुको विवरण	२५
७	शिक्षक तथा प्र.अ. को धारणा	२८
८	गन्धर्व दलित अभिभावकको धारणा	२९
९	गन्धर्व दलित विद्यार्थीहरुको धारणा	३०
१०	विद्यालय व्यवस्थापन समिति र पि.टि.ए. का अध्यक्षहरुको धारणा	३१
११	गन्धर्व दलित नेताहरुको धारणा	३२
१२	गन्धर्व दलित विद्यार्थीहरुको कक्षा छाड्ने कारणको समष्टिगत विवरण	३४
१३	गन्धर्व दलित अभिभावकको धारणा	३५
१४	पढाई प्रति गन्धर्व दलित विद्यार्थीहरुको रुची	३६
१५	पढाइ प्रति गन्धर्व विद्यार्थीहरुको रुची सम्वन्धी समष्टिगत विवरण	३७
१६	प्र.अ. तथा शिक्षकको धारणा	३९
१७	गन्धर्व दलित अभिभावकको धारणा	४०
१८	कक्षा छाड्ने प्रवृतिका लागि जिम्मेवार पक्ष सम्वन्धी समष्टिगत विवरण	४१
१९	कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकहरुको शैक्षिक अवस्था	४३
२०	कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको मासिक आय आर्जनको अवस्था	४४
२१	कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको मूख्य पेशा	४५
२२	कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको स्थीर (अचल) सम्पति	४६
२३	कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको खानपानको अवस्था	४७
२४	गन्धर्व दलित विद्यार्थीहरु पुनः कक्षा प्रवेश गर्ने चाहना	४८

२५ कक्षा छाड्ने विद्यार्थीका अभिभावकको शिक्षा सम्वन्धी धारणा ४९
२६ प्र.अ. तथा शिक्षकका अनुसार ५१
२७ गन्धर्व दलित अभिभावकका अनुसार ५२
२८ कक्षा छाड्ने गन्धर्व दलित विद्यार्थीका अनुसार ५३
२९ वि.व्य.स.र पि.टि.ए. का अध्यक्षका अनुसार ५४
३० गन्धर्व दलित विद्यार्थीको कक्षा छाड्ने दर घटाउने उपायहरुको
समष्टिगत विवरण ५५

चित्र सूची

	पृष्ठ संख्या
१. दलित गन्धर्वको जनसंख्या	२४
२. गन्धर्व दलित विद्यार्थीहरुको कक्षा छाड्ने कारणको समष्टिगत विवरण	३५
३. पढाइ प्रति गन्धर्व विद्यार्थीहरुको रुची सम्वन्धि समष्टिगत विवरण	३८
४. कक्षा छाड्ने प्रवृत्तिका लागि जिम्मेवार पक्ष सम्वन्धि समष्टिगत विवरण	४२
५. दलित गन्धर्व विद्यार्थीको कक्षा छाड्ने दर घटाउने उपायहरुको समष्टिगत विवरण	५६

संक्षिप्त शब्दावली

प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
वि.व्य.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
पि.टि.ए.	:	प्यारेन्ट्स टिचर्स एसोसिएसन्
स्रो.व्य	:	स्रोत व्यक्ति
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यामिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यामिक विद्यालय
उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यामिक विद्यालय
ल.प्र.दे.	:	लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
वि.एड्.	:	व्याच्लर इन एजुकेसन
एम.एड्.	:	मास्टर्स इन एजुकेसन